
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 343. 98

І. П. Осипенко, старший викладач

**ФІКСАЦІЯ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

Анотація. У статті розглядається питання щодо криміналістичного дослідження невербальної інформації, яка міститься в динамічних ознаках людини. Особлива увага приділяється проблемам застосування технічних засобів фіксації для виявлення криміналістично-значимої інформації при розслідуванні злочинів.

Ключові слова: криміналістика, нетрадиційні засоби, методи, дослідження, кінесика, допит, міміка.

И. П. Осипенко, старший преподаватель

**ФИКСАЦИЯ НЕВЕРБАЛЬНОЙ ИНФОРМАЦИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ СЛЕДСТВЕННЫХ
(РОЗЫСКНЫХ) ДЕЙСТВИЙ**

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о криминалистическом исследовании невербальной информации, содержащийся в динамических признаках человека. Особое внимание уделяется применению технических средств фиксации для обнаружения криминалистично-значимой информации, которая будет использована в расследовании преступлений.

Ключевые слова: криминалистика, нетрадиционные средства, методы, исследования, кинесика, допрос, мимика.

I. P. Osipenko, Senior Lecturer

**FIXATION NONVERBAL INFORMATION AT CONDUCTING THE INVESTIGATION
(INVESTIGATIVE) ACTION**

Abstract. In the article the questions of forensic investigation of person non-verbal information are considered. Special attention is paid to problems of application of technical facilities for fixation forensically-relevant information during investigation of crimes.

Keywords: forensic science, innovative tools, methods of research, knezica, interrogation, mimicry.

Розслідування злочину пов'язане з процесом взаємного інформаційного впливу осіб, що беруть участь у справі, який відбувається на вербальному та невербальному рівнях. Нетрадиційні методи, прийоми й засоби пізнання, які базуються на останніх досягненнях різноманітних наук про людину і людську діяльність, дають змогу озброїти слідчого науково-обґрунтованими рекомендаціями, які будуть сприяти підвищенню продуктивності оперативної та слідчої роботи.

Водночас традиційні прийоми виявлення інформаційного стану суб'єкта й викриття неправди можуть бути не завжди результативними. Наявний арсенал криміналістичних засобів та прийомів викриття винного певною мірою обмежений, а межі їхнього застосування здебільшого детермінуються обсягом зібраних у справі доказів і можливостями їх використання при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Усе більшого значення набувають такі методи отримання вербальної інформації, які ґрунтуються не тільки на вивченні внутрішніх та зовнішніх психофізіологічних та інших властивостей учасників розслідування, а також і на встановленні психологічних характеристик особи, які впливають на формування вербальної інформації. [1, с. 6]

Не вміючи розібратися в психологічній сутності людини, психологічних умовах та причинах людських дій і відносин, неможливо прийняти правове вірне рішення. Тому психологічні знання є

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

обов'язковою складовою кримінального провадження, в тому числі в частині фіксації невербальної інформації. Отримання інформації (вербальної та невербальної) при розслідуванні злочинів здійснюється проведенням слідчих (розшукових) дій.

Перед правоохоронцем в першу чергу стоїть завдання отримати правдиві показання невербальним шляхом, оскільки лише їх він може зафіксувати в протоколі та використовувати надалі як потенційне джерело доказів. Разом з тим значна частина інформації від допитуваного передається також і без використання мовлення. Тому впровадження в слідчу практику сучасних досягнень психології є необхідним.

Предметом дослідження є використання у розслідуванні злочинів, поряд з традиційними криміналістичними, і нетрадиційних знань, прийомів та методів пізнання, фіксації, тобто тих, які ще не дістали достатнього визнання та поширення, які не можна віднести до загальновідомих, загальновизнаних, впроваджених у практику та впорядкованих у теорії криміналістики.

Окремі рекомендації щодо використання можливостей невербального спілкування в розслідуванні злочинів зустрічаються в роботах Ю. А. Алфьорова, О. Г. Гельманова, В. Е. Горюнова, Л. О. Бегунової, Р. С. Белкіна, О. М. Васильєва, М. І. Єнікеєва, В. О. Образцова, В. Г. Гончаренка, О. Р. Ратинова, Т. Ю. Рзаєва та інших. Однак основна проблема полягає в тому, що не зважаючи на рекомендації спеціалістів щодо необхідності поглибленого вивчення співробітниками правоохоронних органів невербальної поведінки, суб'єкт досудового слідства, не маючи спеціальних психологічних знань, не може достовірно встановити ні ступінь правдивості наданої інформації під час спілкування з учасником процесу, ні причини її спотворення [2, с. 192].

До знань та методів, які є нетрадиційними, належить і кінесика. В літературі кінесика визначається як напрям наукових досліджень, що дає можливість одержання невербальної інформації про людину на підставі її поведінки при невербальному зв'язку, що відбувається в процесі спілкування з нею [3, с. 15].

Питаннями, пов'язаними з поведінкою людини, займається психологія явищ - один з напрямів соціальної психології, який вивчає міміку, пози, жести, рукостискання, погляди, вибір відстані під час спілкування людей тощо. Важливе місце займає вивчення особливостей мовлення, таких як сила, висота, тональність звуку голосу, швидкість та манера розмови. [3, с. 58.]

Більш точно особистість розпізнається на основі розшифровки невербальних комунікацій підсвідомого характеру, тих джерел інформації, які існують незалежно від волі і бажання людини. У цьому зв'язку особливої уваги заслуговує так звана мова підсвідомих жестів.

Вітчизняні та зарубіжні літературні джерела в галузі психології переконливо свідчать про різноманітність невербальної інформації, яка об'єктивно закладена в саме різні жести людей. Деякі жести людини є культурно придбаними продуктами соціалізації особистості. Кількість їх невелика, вони контролюються свідомістю і представляють для суб'єктів криміналістичного спостереження меншу пізнавальну цінність. Інша річ - генетично вроджені жести - біологічна спадщина людини. Хоча у сучасних людей ці жести іноді втратили своє початкове значення, вони тим не менш збереглися як передані з покоління в покоління інформативні стереотипи поведінки, що відображають той чи інший психічний стан їх носіїв. [4, с. 253]

Складна та інтелектуальна діяльність, якою є робота слідчого, оперативного працівника, належить до так званих фізіономічних професій. Це означає, що значна частина функцій слідчих і оперативних працівників здійснюється в спілкуванні з людьми. Уміння спілкуватися набуває, таким чином, важливого значення для цієї професії. Важливим моментом у процесі спілкування є оцінка співбесідника, яка пізніше практично не змінюється. Одним з головних навиків спілкування є здатність розуміти і вміло використовувати невербальну мову спілкування, до якої поряд з мімікою, інтонацією та темпом мови належать і жести. [3, с. 59]

Одержання інформації за допомогою мови жестів базується на не здатності людини в деталях контролювати передачу підсвідомих сигналів за допомогою мови жестів про власні емоції, думки та наміри. [5, с. 322]

Необхідно володіти хоча б найпростішими прийомами фізіономістики. Наприклад, спостерігаючи за співрозмовником або ведучи з ним бесіду, оперативний працівник, слідчий пови-

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

нен знати, що під впливом емоцій, які відчуває індивід, народжуються скоординовані скорочення й розслаблення м'яз обличчя, які визначають його вираз. Про щирість людської емоції свідчить симетрія обличчя (чим сильніша фальш, тим більше різняться права та ліва сторона обличчя). Типові вирази обличчя, що свідчать про емоції, які відчуває особа: радість, інтерес, подив, презирство, страх, гнів, сором. Знати вираз обличчя при різних емоціях дуже важливо. [6, с. 95]

Проблема полягає в тому, що не зважаючи на рекомендації спеціалістів щодо необхідності поглибленого вивчення співробітниками правоохоронних органів невербальної поведінки, суб'єкт досудового розслідування, не маючи спеціальних психологічних знань, не може достовірно встановити ні ступінь правдивості наданої інформації під час спілкування з учасником процесу, ні причини її спотворення.

Професійна спостережливість слідчого є основою професійного спілкування, вона необхідна при спостереженні за поведінкою допитуваних, діагностиці їх особистісних якостей, а також при прогнозуванні їх конфліктних, протиправних намірів, у тому числі можливості негативного психологічного впливу.

Професійна спостережливість дозволяє слідчому отримати різноманітну інформацію під час комунікативних слідчих дій, і перш за все щодо особи допитуваного. З різних причин допитувані (потерпілий, свідок, підозрюваний) можуть ретельно приховувати свої наміри, вдаватися до нещирості, приховувати правдиву інформацію або повідомляти неправдиву інформацію, переконливо говорити про одне, а прагнути зовсім іншого, здійснювати явний чи прихований негативний психологічний вплив на слідчого.

Тому першочергового значення набуває розвиток та використання слідчим аудіовізуальної психодіагностики, що, у свою чергу, сприятиме своєчасному визначенню неправдивої інформації з боку допитуваного, точному визначенню його намірів за невербальними ознаками, встановленню та підтримуванню психологічного контакту, а також обранню ефективної стратегії взаємодії.

Професійне спілкування має дві сторони: вербальну (словесну), тобто здійснювану за допомогою мовленнєвих засобів, що сприймається на слух, та невербальну (несловесну), здійснювану за допомогою образів і немовних елементів. [8, с. 33]

Аналіз існуючих у кінесіці рекомендацій дозволяє розробити методичку їх застосування в криміналістичній тактиці для використання під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, наприклад, під час допиту, коли слідчий особисто спілкується з допитуваним з метою одержання відомостей про обставини, що мають бути доведені в кримінальному провадженні.

Міміка людини відображає її відношення до інформації, що їй повідомляється, та є своєрідною реакцією на різного роду подразники: на питання слідчого, пред'явлені речові докази, висновки експерта або показання інших осіб. Мімічна інформація дуже динамічна. У той же час, незважаючи на велику різноманітність, мімічні рухи мають стійкі форми вираження. Проте важливо пам'ятати, що далеко не завжди адекватні вони психічному стану людини, їх необхідно враховувати у комплексі з усією одержаною під час провадження інформацією.

Поряд з тим мімічні рухи і певні реакції у відомому сенсі можуть орієнтувати слідчого для оцінки власної тактичної лінії, з'ясування можливостей використання доказів з метою викриття неправди.

У процесі допиту слідчий може спостерігати довільні і мимовільні реакції допитуваного на поставлені питання. Довільна реакція регулюється зусиллям волі людини і зовні може виражатися в потиранні рук, чухання чола, крученні гудзика, постукуванні пальцями по столу і т. п. Не піддаються регулюванню вольовими зусиллями так звані мимовільні реакції, наприклад почервоніння або збліднення шкіри обличчя, тремтіння, кашель, зміна голосу і т. п. Ці реакції теж не завжди адекватно відображають стан людини. Сльози можуть бути сльозами радості, а не смутку; сміх може бути наслідком відчаю, а не веселощів; мімічні зміни зовнішності можуть бути наслідком нездужання, раптового болю і т. п. Тому довільним і мимовільним реакціям не може бути надано доказове значення. Разом з тим мімічні рухи і названі реакції у відомому сенсі можуть орієнтувати слідчого в оцінці власної тактичної лінії, можливостей використання доказів з метою викриття неправди, викриття винного.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

При одночасному допиті двох чи більше вже допитуваних осіб, особлива увага звертається на емоційну напруженість, яка виникає в ході цієї слідчої дії. У цьому відношенні особливо важливий контроль слідчого як за ходом допиту, так і за поведінкою осіб. Нерідко учасники допиту можуть узгодити свої показання в процесі проведення її, використовуючи для цього мімічні та пантомімічні дії. Слідчий повинен при підготовці допиту передбачати подібну поведінку. У процесі допиту може мати місце і психологічний натиск, коли особа, що бажає допит використати у вигідному для себе відношенні, допускає погрози, образи, шантаж стосовно іншого учасника допиту.

З метою запобігання зазначеним негативним наслідкам слідчому доцільно уважно спостерігати за поведінкою допитуваних під час одночасного допиту і вміти правильно розпізнавати різноманітні ознаки неправди. Тим більше, що особа, яка надає правдиві показання, як правило, не турбується про те, як вона виглядає під час розповіді, наскільки її жести та міміка відповідають словам. [7, с. 132]

Манера поведінки, що виражає неправду на «мові жестів», є: обмежена жестикуляція, в т. ч. ховання рук, обумовлене побоюванням появи неприродних жестів; обмеження рухів, тому що необхідно сконцентрувати зусилля для брехні; активна жестикуляція, наприклад, торкання носа, потирання щік, пригладжування волосся, почісування лоба; прикривання рота. При торканні носа рукою прикривається рот і увага привертається до носа - ніби чується ніс, а це можливо: незначне лоскотання в носі виникає внаслідок нервової напруги і обумовленої цим фізіологічної зміни.

При брехні людина допускає суперечливі висловлення, демонструє більше рухів тіла вбік, а також рухів, характерних для втечі. Змінюється і величина її зіниць.

Специфічність візуальної діагностики полягає в тому, що нею, у тій чи іншій мірі, внаслідок накопичення певного досвіду спілкування та взаємодії володіють усі люди. У залежності від рівня розвитку уваги, пам'яті, інтуїції, люди мають і різний рівень здатності до здійснення аудіовізуальної діагностики. Велике значення має й сфера діяльності - так, люди, які працюють у системі «людина - людина», як правило, більш точні у візуальному діагностуванні. Однак це - побутовий рівень. При здійсненні професійної візуальної психодіагностики необхідно спиратися не лише на власний досвід і досвід колег, а на об'єктивно існуючі, науково обґрунтовані закономірності функціонування людського організму, психіки та психології особистості. [8, с. 26]

У цілому важко проводити стрімкий аналіз мови жестів у особи, показання якої оцінюються і перевіряються слідчим. Крім окремих жестів, існує ще багато важливих нюансів, які в цілому мають назву комбінацій (груп) невербальних комунікацій. У даному випадку знання методики мови жестів корисно застосовувати для перегляду відеозапису слідчих дій.

Кримінальний процесуальний кодекс України не містить вимоги щодо обов'язкової фіксації перебігу слідчої (розшукової) дії технічними засобами, зокрема шляхом фотозйомки чи відеозапису, а тому рішення про це співробітник приймає самостійно (ст. 107 КПК України). На думку О. Клевцова, знання методики мови жестів корисно застосовувати для перегляду відеозапису слідчих дій [4, с. 61]

Відеозапис під час допиту дозволяє поєднати фонозапис і відео - фіксацію, відобразивши обстановку, в якій проходив допит, поведінку допитуваного, відповіді на поставлені запитання, зовнішні реакції на запитання, ритм мови, паузи, жести, рівень освіченості, вихованості тощо. Звісно, що всього цього позбавлений протокол допиту, який вибірково передає лише вербальну інформацію, коли жива мова й особливості спілкування замінюються сухим, безбарвним переказом, причому майже завжди на рівні мовної підготовки й лексичного стилю слідчого.

Багато проводити відеозапис допиту осіб, коли відчутно утруднюється процес одержання інформації, зокрема під час допиту глухонімих, осіб з дефектами мови, осіб, які не володіють мовою судочинства, а також осіб, стосовно яких призначається психіатрична експертиза. У таких випадках відеозапис дозволить проконтролювати правильність та якість перекладу мови, знаків, жестів, може слугувати корисним матеріалом для експертів — психіатрів і психологів.

Заслужують на увагу рекомендації практиків щодо застосування відеозапису під час допиту малолітніх, оскільки спілкування з ними характеризується своєрідним проявом вербальної ін-

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

формації й масою невербальних сигналів, що може потребувати спеціального тлумачення й пояснення. [9, с. 96–97]

Вважаємо, що відеофіксація не лише проведення процесуальної дії в цілому, а й даних, переданих немовним шляхом, здатна надати у розпорядження слідства чи суду вагому криміналістичну інформацію. За необхідності до пояснення змісту таких повідомлень може бути залучений відповідний спеціаліст.

З наведеного вище, необхідно зробити висновок про те, що результати досліджень психології для розкриття та розслідування злочинів, зокрема в частині використання невербальної інформації, є не від'ємною складовою цього процесу та мають використовуватись оперативними співробітниками та слідчими у комплексі з усіма напрацьованими в теорії та практиці криміналістики методами та засобами

Література

1. Удалова, Л. Д. Вербальна інформація у кримінальному процесі України / Л. Д. Удалова. – К. : Вид. Паливода А. В., 2006. – С. 323.
2. Беляєва, К. В. Проблеми використання невербальної інформації суб'єктом досудового слідства / К. В. Беляєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2 (21) 2011. – С. 191–195.
3. Пиз, А. Новый язык телодвижений / А. Пиз, Б. Пиз. – М. : Издательство «Эксмо». – 2007. – 416 с.
4. Клевцов, О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів / О. Клевцов // Право України. – 1998. – № 4. – С. 58–61.
5. Образцов, В. А. Криминалистическая психология / В. А. Образцов, С. Н. Богомолова. – М. : Юнити-Дана, Закон и право, 2002. – 448 с.
6. Котюк, І. І. Теорія судового пізнання : монографія / І. І. Котюк. – К. ; Видавничо – поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 435 с.
7. Некрасов, В. А. Оперативне розпізнавання / В. А. Некрасов, В. Я. Мацюк, Н. Є. Філоненко. – К. : КНТ, 2007. – 216 с.
8. Галустян, О. А. Аудіовізуальна психодіагностика, як засіб отримання слідчим інформації від допитуваних / О. А. Галустян // Інформаційне забезпечення розслідування злочинів : матер. міжнар. круглого столу (30 трав. 2014 р, м. Одеса) / Нац. ун – т «Одеська юридична академія», Півд. регіон. центр Нац. акад. прав. наук України. – О. : Юрид. л – ра, 2014. – С. 33–37.
9. Коновалова, В. Е. Допрос : тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 1999. – 156 с.
10. Барков, В. І. Психологічне супроводження оперативно-розшукової діяльності в органах внутрішніх справ / В. І. Барков, Ю. Б. Ірхін, Т. Р. Морозова, Й. Д. Никифорчук. – К. : КНТ, 2008. – С. 95.
11. Варфаломєєва, Т. В. Криміналістика: Академічний курс / Т. В. Варфаломєєва, В. Г. Гончаренко, В. Г. Бояров, С. В. Гончаренко. – Київ : Юринком Інтер, 2011. – С. 495

Надійшла 9.12.2016

Бібліографічний опис для цитування :

Осипенко, І. П. Фіксація невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій / І. П. Осипенко // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. – 2016. – № 1 (2). – С. 46-50.